

Sempozyum Açılış Oturumu

İHTİŞAM ÇAĞININ BAŞLANGICINDA BİR OSMANLI DEVLET ADAMI: KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN'IN İKİNCİ VEZİRİ MUSTAFA PAŞA

FERİDUN M. EMECEN*

XVI. yüzyıla girilirken doğuda Batı dünyasını tehdit eden büyük bir askeri ve siyasi güç olarak Osmanlı imparatorluğunun hükümdarları atalarından miras aldıkları uzun soluklu yeni stratejileri devreye sokarken en önemli dayanak noktalarını “yetişmiş insan gücü” kaynağı oluşturmuştu. Sadece belirli bir kesimi değil içinde farklı unsurları da barındıran kul sisteminin bu anlamda çok önemli bir alt yapı sağladığına şüphe yoktur. Sistemin içinden gelen devlet adamlarının iç ve dış siyasetin tayininde oynadıkları roller söz konusu yüz yılın hiç olmazsa ikinci yarısına kadar hayli belirleyici ama sonraki dönemler denbiraz daha farklı olarak divanın temsilcileri bulunmak sıfatıyla yani toplu bir karar mekanizmasıyla temsil edilen bir hususiyet göstermiştir.

XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde fasıllı da olsa Divandaki bu temsilcilerden biri olan Mustafa Paşa'nın kariyer basamaklarına bakmak yaşadığı çağın adeta dünyayı değiştirmeye aday vakıaları içinde bize bazı yeni açılımlar sağlayabilir. Bu anlamda burada Mustafa Paşa örneğinde bir devlet adamının kariyer çizgisinin ihtişam çağı denilen dönemin hemen başlarında nasıl bir seyir takip ettiği konusunda bazı tespitlerde bulunmaya çalışılacaktır. Bu yapılırken özellikle hayatının muhtelif safhalarıyla alakalı “bilinmeyen” konular üzerinde durulacaktır.

* * *

Mustafa Paşa vezir olarak Osmanlı divanına dâhil olduğunda, Osmanlı imparatorluğunun ana yönelimi olan doğu-batı eksenine yeni bir açılım daha ilave etmiş bulunuyordu: Ortadoğu hâkimiyeti. Bu şekilde Osmanlılar artık siyasi hedeflerine, farklı bir dini misyon üstleneceği ve ayrıca güneyin açık denizlerine doğru ilerleyebilecekleriyeni bir veçhe eklemiş oluyorlardı. 1512'da Osmanlı tahtına geçen I. Selim'in büyük bir dini/siyasi tehdit olarak gördüğü Safevîleri “frenlemesi”, hemen ardından da Suriye ve Mısır'ı ele geçirip Mukaddes Yerlerin koruyuculuğunu üstlenmesi ile başlayan devir¹, Sultan Süleyman'ın tahta çıkışıyla bu defa “hilafet ve cihanşümül telakkiyi mecz eden” bir programla taçlanacaktı. Mustafa Paşa'nın vezaret yılları Sultan Süleyman'ın yönünü batıya çevirmiş olan seleflerine benzer şekilde oluşturduğu yeni siyasetinin ışığıyla aydınlanmış görünmektedir.

Sultan Süleyman 1520'de tahta cülus ettiği zaman babasından miras aldığı doğu siyasetinin yanısıra kendisine has farklı bir askeri/siyasi düsturla hareket edeceğini göstermekte gecikmedi. Onun temel hedefi, doğu meselesine belirli bir çözüm getirildiği için daha çok büyük

* Prof. Dr., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

1 Bu dönem için genel olarak bk. F.M. Emeçen, *Yavuz Sultan Selim*, İstanbul 2016.

atası Fatih Sultan Mehmed'in izinde batı dünyası oldu. 1520'li yıllar batıda yeni siyasi gelişmelerin yaşandığı, Habsburgların V. Karl (Carlos, Charles-Quint) ile temsil edilen yeni cihanşümul karakterli dünya politikalarını ikameye çalıştıkları dönemi belirliyordu. Doğuda Sultan Süleyman'ın batıda V. Karl'ın genel olarak takip edecekleri siyasi misyon neredeyse birbirinin aynıydı ve dolayısıyla bunun bir çatışma alanına işaret edeceği çok açıktı. Sultan Süleyman batıya yönelik niyetlerinin ilk belirtilerini 1521'de Belgrad gibi Orta Avrupa'nın anahtarı konumundaki önemli kaleyi alarak gösterirken, V. Karl Fransa'yı geriletmeye ve Alman prenslerine kendi otoritesini tam anlamıyla benimsetmeye çalışıyordu. Aslında siyasi hedefler itibarıyla zorlayıcı, taciz edici bir fiilî hareket daha çok Osmanlı tarafından geliyordu.

İkinci önemli hedef Rodos'un alınması ileri vadede yine Habsburg imparatorluğu için hiç de iyi bir gelişme olmayacaktı. Çünkü böylece büyük Türk gücünün Akdeniz'de faal bir rol oynayacağı, bu denizin öteki ucunda bulunan ve Afrika'nın kuzey kıyılarındaki kolonilerini genişletmeye ve güçlendirmeye çalışan Habsburglara büyük bir rakip olacağı açıktı. Sultan Süleyman önemli büyük hamlesini yapacağı 1526'ya doğru V. Karl neredeyse Avrupa'da rakiplerine karşı artık üstün bir konum kazanmıştı. En büyük hasmı Fransa'yı ezici bir şekilde geriletmiş, kralını da esir almıştı. Kendisini artık rakipsiz görürken doğudan birden bire pek beklenmedik yeni bir harekât sonrasında daha çok işleri kardeşine bıraktığı Avusturya kandaşını yakından ilgilendirecek olan yeni bir askeri tehditle karşı karşıya kaldı. Sultan Süleyman kendisinden yardım talebinde bulunan Fransa'nın isteği doğrultusunda sefere çıktığını zahirî olarak ilan ederken, bir bakıma atalarından miras kalan Macaristan "kızıl elması"ni da düşüreceğini ümit ediyordu². Onun gizli, esas planı batıyla arasında bir engel gibi gördüğü Macaristan'ı yıpratarak hakimiyetini ileri taşıyıp batıdaki meselelerle daha yakından ilgilenmeyi temin edecek fizikî sınırlara ulaşmak idi.

Mohaç ovasındaki dramatik meydan savaşı (28 Ağustos 1526), tarihî Macar krallığının sonunu oluşturdu. Bundan sadece Osmanlılar değil aslında bir ölçüde Macar topraklarının bir bölümünü ele geçirme fırsatı bulan ve bütün Macar krallığı üzerinde miras hukukunu vesile ederek hak iddiasında bulunan Habsburglar da istifade etti. V. Karl'ın kardeşi olan 1521'den beri Avusturya arşidükü bulunan Ferdinand için bu "savaşsız"ve evlilik yoluyla zahmetsiz bir kazanç olmuştu. Fakat bunu askeri bir hamleyle taçlandırmak niyetiyle hareket etmesi, tam bu sırada Macarların bir bölümünün kral seçtikleri Zapolya'yla karşı karşıya gelmesi ve bu sonuncusunun arkasında "Macaristan'ın gerçek fâtihî" olarak kendisini gören Sultan Süleyman'ın yer alması,uzun sürecek bir yeni Macar meselesinin doğuşuna yol açtı. Sultan Süleyman Macaristan'ı kılıç gücüyle aldığını ve bütün hukukunun kendisine ait olduğunu iddia ederek Habsburglara hadlerini bildirmek üzere yeni bir sefere çıktığında takvimler 1529 yılını gösteriyordu³. Bütün bu büyük siyasi planlara Sultan Süleyman'ın tahta cülusundan itibaren kısa bir fasıla hariç dokuz sene boyunca onun çok yakınında bulunmuş bir idareci olarak şahit olan, belki de fikirleriyle bu planlamalara katkıda bulunan ikinci vezir Mustafa Paşa,Viyana önlerinde sona erecek seferin sonunu göremeden vefat etmişti.

* * *

2 Macaristan'ın kızıl elma olarak Osmanlı literatüründe doğrudan nitelenmesinin tarihi diğer anlamlarına göre hayli eskiye gider II. Murad dönemine kadar iner. "Kızıl elmaya dek sürüp varalım/Bulunan Üngürüzü hep kiralım" (Zaifî, *Gazavât-ı Sultan Murad Han*, haz. M. Sarı, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1994, s. 201;metin: 13a).

3 Sultan Süleyman'ın bu ilk siyasi ve askeri hedefleri ve seferleri için bk. F.M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, İstanbul 2009, s. 145-160.

* * *

Sultan Selim ve Sultan Süleyman zamanında siyasi kararların alındığı divanda vezir olarak yukarıda zikredilen hadistatta önemli bir rol oynadığı tahmin edilebilecek olan Mustafa Paşa'nın faaliyetlerini tespit etmek, Sultan Süleyman'ın ilk yıllarındaki genel siyasi yapılanma ve planlamaları anlamak açısından şüphesiz ayrı bir önemi haizdir. I. Selim'in Çaldıran, Mercidabık ve Ridaniye savaşlarına katılan, Sultan Süleyman'ın Belgrad ve Rodos seferlerinde yakın adamları arasında bulunan böylece çok önemli görevler icra ettiği anlaşılan Mustafa Paşa'nın belgelere ve tarihi kaynaklara yansıyan hayat hikâyesi ve görevleriyle ilgili ne yazık ki ayrıntılı bilgilere sahip değiliz⁴. Üstelik onun hayatı hakkında bilgi veren biyografik eserlerde aynı dönemdeki diğer Mustafa Paşalar ile karıştırıldığı da dikkati çeker.

Mustafa Paşa'nın hayat hikâyesinde özellikle ilk görevlerini tespit etmek hayli zordur. Çağdaş kaynaklarda onun beylerbeylikleri ve vezirlikleri ile ilgili kısa bilgiler yer alırken hayatının ilk yıllarına dair bir değinmede bulunulmaz⁵. Geç tarihli olan biyografik kaynaklarda sarayda yetiştiği, Bosnalı veya Arnavut asıllı olduğu, kapıcıbaşılık yaptığı, sonra sancağa çıktığı gibi dönemin belgeleriyle ve kaynaklarıyla teyit edilemeyen bilgiler mevcuttur⁶. Üstelik bunların bir kısmı da diğer Mustafa Paşalar içinde özellikle kaptanıderyalık yapmış olan Palak lakablı Mustafa Paşa ile karıştırılmasından neş'et eder. Hatta bazı bilgilendirici yazılarda onun Çoban, Palak, Lala, Damat, Koca, Boşnak gibi lakaplarla anıldığı belirtilir ve bu karışıklık konuyu içinden çıkılmaz hale getirir⁷. Bu noktada nihai tespit, zikredilenler içinde Palak lakabıyla daha dönemde adlandırılan Mustafa Paşa'nın başka bir şahıs olduğudur. Mustafa Paşa'nın "Çoban" diye tanımlanması da muhtemelen çok sonraları ortaya atılmış bir yakıştırmaya dayanır⁸. Dönemine ait hiçbir kaynakta "Çoban" lakabı yer almadığı gibi diğerlerine de rastlanmaz⁹. Gebze'deki vakıf meseleleriyle ilgili XVII. asrın ortalarına ait bazı geç tarihli belgelerde unvanı

- 4 Mustafa Paşa hakkındaki bilgiler, daha çok onun inşa ettirdiği eserlerle ilgili çalışmaların gölgesi altında kalmış görünmektedir. Bu tür mimari endişeler taşıyan araştırmalarda Mustafa Paşa hakkında dikkatsizce ve tenkide tabi tutulmaksızın toplanan bilgiler bir araya getirilmiş görünmekte ve bu da dönemdeki diğer aynı adı taşıyan devlet adamlarıyla karıştırılmasına vesile olmuşa benzemektedir. Mesela bk. Fatih Müderrisoğlu, "Bani Çoban Mustafa Paşa ve Bir Osmanlı Şehri Gebze", *Vakıflar Dergisi*, sy. 25 (Ankara 1995), s. 67-68. Doğrudan Mustafa Paşa'yı konu alan bir başka "amatör" çalışma ise yine bilgi karışıklıkları ve dolaylı kaynak kullanımı ile maluldür (Muratcan Zorcu, "Venedik Balyos Raporlarının Işığında Çoban Mustafa Paşa", *Journal of Turkish Studies*, sy. 42 (2014), s. 395-407). Daha önce S. Eyice, Cısr-i Mustafa Paşa konulu yazısında bu köprüyü yaptıran Mustafa Paşa hakkında bilgi verirken, mevcut literatürdeki çeşitli problemlere temas etmiştir ("Svilengrad'da Mustafa Paşa Köprüsü (Cısr-i Mustafa Paşa)", *Prof. Dr. Semavi Eyice Külliyesi*, TTK (Ankara 2015), I, 133-158.
- 5 En erken tarihli biyografik bilgiyi Küçük Nişancı Mehmed Paşa verir. Burada iki cümleyle, "Gebze'de medfun olduğu, Sultan Selim zamanında vezirlik yaptığı ve sonra Sultan Süleyman döneminde vezirliğini sürdürdüğü belirtilip 935'de vefat ettiği" bilgisi yer alır (*Tarih*, İstanbul 1279, s. 239).
- 6 M. Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, III, 272.
- 7 Müderrisoğlu, "Bani Çoban Mustafa Paşa", s. 67.
- 8 Çoban lakabı konusundaki bilgi, Pîrî Mehmed Paşa ile alakalıdır ve mahalli söylentilere dayanır. Pîrî Mehmed Paşa'nın onu Bosna'da çoban iken gördüğü ve sorduğu bazı suallere zekice cevaplar vermesiyle himayesi altına aldığı rivayeti mevcuttur: Bk. Zorcu, "Venedik Balyos Raporlarının Işığında Çoban Mustafa Paşa", s.397. Başka mahalli rivayet ve hikâyeler de mevcuttur: örnek için bk. İ. Kahraman, "Gebze Paşasını Unuttu", *Gebze Gazetesi*, 14 Mayıs 2015. Burada M. Z. İbrahimgil'in yazısına atfen onun Serez'den Anfipoli köyü doğumlu olduğunun tesbit edildiği ifade edilir. Fakat bu bilgi yanlış olup başka bir Mustafa Paşa ile ilgilidir (Ayrıca bk. ileride not:35).
- 9 Onunla çağdaş veya biraz sonra eserini kaleme almış tarihçiler sadece İkinci Vezir Mustafa Paşa diye onu takdim ederler. Çoban lakabının nereden neşet ettiği anlaşılamamaktadır. M. Süreyya bile *Sicill-i Osmanî*'de onu Çoban lakabıyla zikretmemiştir (III, 272). Fakat modern tarih yazımında ona Çoban lakabı vermek adeta bir gelenek haline gelmiştir. Mesela bk. İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II (Ankara 1995), indeks. İşin daha da vahimi yapılan kronik neşirlerinde veya elçi raporları tercümelerinde mütercimlerin/editörlerin, hatta arşivlerde (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Topkapı Sarayı) belge özetleri yapanların Mustafa Paşa'nın adı geçtiği yerlere hemen Çoban unvanını eklemeleri, böylece sanki o dönemlerde de bu lakab kullanılıyormuş hissi vermeleridir. Alman elçilik heyetinde görevli H. Dernshwam 11 Mart 1555'de Gebze'den geçerken cami ve imaretin banisi Mustafa Paşa'yı Polak lakabıyla anmıştır (*İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, trc. Y. Önen, Ankara 1988, s. 209). Bunun bir karıştırmaya mahsulü olduğu açıktır.

“Kara, Gazi, Kapıcı Gazi” diye geçer¹⁰. Kara lakabının onun fizikî durumuyla ilgisi olmadığı açıktır. Kapıcılığı ve gaziliği, görev tanımı ve savaşlara katılmış olmakla makul görülebilir. Vakfiyesinde adı “vezir-i mu’azzam Mustafa Paşa b. Abdülkerim” şeklinde zikredilir, başkaca bir unvana yer verilmez¹¹.

Bu tespitlerin ardından kesin olarak söylenecek husus, II. Bayezid döneminde devşirme olarak saraya alındığı ve burada yetiştiğidir. Onu vezareti sırasında bizzat gören Venedik balyosları, saraya nasıl alındığından söz etmemekle birlikte menşesine dair bazı bilgileri aktarmaktan geri kalmazlar. Mesela Pietro Bragadin 9 Haziran 1526’da sunduğu raporunda (*relazione*) 48 yaşında bulunduğunu ve Arnavut asıllı olduğunu bildirir¹². Marco Minio ise 8 Nisan 1522 tarihinde senatoda okunan “relazione”sinde onu 40 yaşlarında “schiavon”kökenli olarak tanıtır¹³. Bu schiavon kelimesi Dalmaçya ve İstirya bölgelerinde yaşayan Venedik tebaası için kullanılmaktaydı. Bundan dolayı onun Slav menşeli olduğu da ileri sürülmüştür. Belki de bu sebeple Osmanlı kaynaklarında Bosnalı olduğu belirtilmiştir¹⁴. Pietro Zen ise 4 Kasım 1524’te sunduğu “relazione”sinde Karadağ kökenli ve Kotor civarından olduğunu belirtmektedir¹⁵. Benzeri şekilde vefatı sırasında yazılan bir başka raporda ondan Dalmaçya taraflarından (Slav ulusundan) Kotor civarından olan Mustafa Paşa¹⁶ diye bahsedilmekte olması dikkat çekici olup Arnavut kökeni konusunu tamamıyla bertaraf eder.

Venedik balyoslarının yaşıyla ilgili verdikleri bilgilerden hareketle 1480 yılı civarında doğduğu¹⁷ ve 1490 yılı civarında da saraya intikal ettiği var sayılabilir. Böyle olduğu farz edilirse kariyer çizgisinin 1500 yılından itibaren başlaması daha akla yakın görünür. Sarayda nerede yetiştirildiği hususunda bir karine de yakalanabilmektedir. Şöyle ki, Kahire’de vali iken kendisini gören bir tarihçi, Mustafa Paşa’yı “beyaz tenli, sarı bıyıklı ve sakalsız” olarak tarif eder¹⁸. Sakalsız oluşu haremde görevli olma alışkanlığının bir sonucu olabilir. II. Bayezid dönemine ait bir hazine ruznamçesinde zikri geçen “odabaşılık” görevinde iken 18 Zilkade 908’de (Mayıs 1503)

10 BA, *Atik Şikâyet Defterleri*, nr. 4, s.24/87’de “Gebze’de medfûn Kara Mustafa Paşa” (Muharrem 1076/Temmuz 1665); nr.14, s.95/216’da “Gazi” ; nr.16, s. 224/1065’te “Kapıcı Gazi” (Ramazan 1103/Mayıs 1693) şeklinde tanımlamalar vardır. (Bu bilgiler için Dr. Kenan Yıldız’a teşekkür ederim). Fakat bunlar mahalli rivayetlere dayalı olan lakaplardır. Zira devlete müracaat eden vakıf görevlileri arzlarında Mustafa Paşa’yı muhtemelen aslında nereden kaynaklandığı meçhul mahalli rivayetlere müstenid olarak zikretmiş olmalıdırlar. Bütün bu unvanların yakıştırmaya olduğuna şüphe yoktur. Çoban da bu mahalli rivayetlerin bir sonucu olarak bilahare onun lakapları arasında yerini sarsılmaz derecede almış görünmektedir.

11 Vakfiyesi ve keza hayatta iken yapılan temlikler ilgili temlikname hükümlerinde adı hep Mustafa Paşa olarak unvansız geçer: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, nr. D. 7003. Keza tahrir kayıtlarında Gebze’deki mahallesi, “Mahalle-i cedîd-i Câmî’-i Mustafa Paşa” olarak yazılmıştır: BA, *Tahrir Defteri*, nr. 436, s. 288. Baba adı bazı vakfiyelerde Abdulmuin şeklinde de verilir.

12 Marino Sanuto, *Diarii*, c. 41, s. 527. (Venedik elçi raporlarından Mustafa Paşa ile ilgili bilgileri çevirip tarafıma vermek lütfunda bulunan Dr. Zeynep Yelçe’ye müteşekkirim). Keza krş. *Venedik Elçi Raporlarına Göre Kanuni ve Pargalı İbrahim Paşa*, trc. P. Gökpar-E. Ercolino, ed. E. Afyoncu, İstanbul 2012, s. 53.

13 Sanuto, *Diarii*, c.33, s. 316; krş. *Venedik Elçi Raporlarına Göre Kanuni*, s. 14.

14 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühûl’-Ahbâr*, Ankara 2009 (Tıpkı Basım), vr. 361b.

15 Sanuto, *Diarii*, c. 37, s. 143.

16 Sanuto, *Diarii*, c.50, s.472.

17 M. Zorcu, 48 yaşı ibaresinden hareketle 1478 tarihini buluyor: “Venedik Balyos Raporları Işığında Çoban Mustafa Paşa”, s. 396. Bununla birlikte Minio’nun 1522’deki beyanında geçen 40 yaşlarında ifadesine göre bir tahminde bulunmak daha doğru olmalıdır. Öte yandan ölümünden sonraki bir Venedik raporunda onun 52 yaşında vefat ettiği bilgisi de vardır (Sanuto, *Diarii*, c. 50, s. 472). Bütün bu durum 1480 tarihinin yuvarlak olarak esas alınabileceğine işaret eder.

18 İbn İyas onun Kahire’ye girişini tasvir ederken, beyaz tenli Arap yüzlü, sakalı traşlı, küçük sarı bıyıklı, orta boylu ve ihtişamlı, utangaç tavırlı diye söz eder: *Bedâiü’z-zuhûr: Yavuz’un Mısır’ı Fethi ve Mısır’da Osmanlı İdaresi*, trc. R. Şeşen, İstanbul 2016, s.437.

Ağrıboz sancakbeyliği verilen Mustafa Bey olma ihtimali zayıf da olsa ortadadır¹⁹. Bununla beraber onun kapıcıbaşı olarak görev yaptığını ilgili geç döneme ait bilgilerden yola çıkılırsa, söz konusu ruznamçede, 909-915 (1504-1509) yılları arasındaki kayıtlarda Mustafa Bey adlı bir kapıcıbaşına rastlanır²⁰. Bu zat 17 Şubat 1510'da miralem, 9 Eylül 1511'de ise yeniçeri ağası olmuştur²¹. Ondandır boşalan kapıcıbaşılığa yine Mustafa adlı bir başkası tayin edilmiş, o da 7 Eylül 1511'de miralemiğe getirilmiştir²². Bu iki Mustafa Bey'in sonraki kariyer basamakları ne yazık ki takip edilemediği için bunların onunla irtibatı yine tam olarak anlaşılammaktadır. Bundan dolayı Mora sancağına tayin edilmesine kadar hangi görevlerde bulunmuş olabileceği hususu bu durumda sisler içinde kalır. Öte yandan 914 Muharrem/ Mayıs 1508 tarihinden itibaren izi takip edilebilen Mustafa adlı bir Mora sancakbeyi varsa da onunla ilgili kayıtlar 915 yılı Saferinde (Mayıs-Haziran 1509) kesilmektedir²³. Ancak bu zatın onunla ilgisi olmamalıdır.

Onun kariyer çizgisinde belki de en önemli gelişme Sultan Selim'in kızı ile evli olma halidir. Evli olduğu hanımının adı "Sultanzâde Şahzâde Hatun" olarak zikredilir²⁴. Venedik kaynaklarında bu hanımın I. Selim tarafından katledilen bostancıbaşının eski eşi olduğu kayıtlıdır²⁵. Bu durumda hanımının 1515'te idam edilen İskender Paşa'dan dul kalmış olma ihtimali ortaya çıkar. Ancak bir başka Venedik raporunda (Pietro Zen) 1524'te idam edilen bostancıbaşılıktan yetişme Ferhad Paşa'nın hanımıyla evlendiği bilgisine yer verilir²⁶: Buna göre bu eski bostancıbaşı idam edildikten sonra Sultan Süleyman dul kalan kızkardeşini evlendirmek isteyince, kızkardeşinin büyük tepkisiyle karşılaşmış; kızkardeşi evlendirileceği şahsın da Ferhad Paşa gibi idam ettirileceğini söyleyerek ayak diremiş; sonunda padişahın öldürmeme sözü vermesi üzerine de Mustafa Paşa ile evliliğe razı gelmiş.

Bu rivayet muhtemelen saray çevresindeki bir dedikoduya dayanmakta olup doğru değildir. Zira İn'amat defterlerindeki kayıtlarda Ferhad Paşa'dan dul kalan hanımın adı Beyhan Sultan olarak geçerken Mustafa Paşa'nın hanımının adı Sultanzade Şahzâde Hatun olarak ayrıca zikredilir²⁷. Yine İbn İyas Mustafa Paşa'nın Mısır valisi olarak 1522 Kasımında Kahire'ye geldiğinde padişahın kızkardeşiyle evli olduğunu yazar²⁸ ki bu sırada Ferhad Paşa zaten hayattadır ve Mustafa Paşa'nın ondan dul kalan hanımla evlenmesi söz konusu olamaz. Bu durumda Mustafa Paşa'nın 1515'ten sonra muhtemelen 1516'da Sultanzade Şahzâde Hatun ile evliliğinin gerçekleştiği söylenebilir. Kanunî Sultan Süleyman döneminin ilk on yılına ait küçük ruznamçe defterlerinde kendisine çeşitli in'amlarda bulunulan Şahzâde Hanım'ın adı sıklıkla geçer. Mustafa Paşa hayatta iken genellikle onun için "zevce-i hazret-i Mustafa Paşa" ifadesi yer

19 İn'amat Defteri, Atatürk Kütüphanesi, M. Cevdet Yazmaları, O. 71, s. 524[Bu defterin tamamı doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Bazı atlama ve okuma hataları sebebiyle burada orijinal defter görülerek karşılaştırılmış; asıl defterin sayfalarına işaret edilmiştir: *Atatürk Kitaplığı MC.O.071 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'amat Defteri (Transkripsiyon-Değerlendirme)*, haz. İ.Gök, Marmara Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2014]. Ancak bu zat ile ilgili kaydın hemen ilerisinde Şehzade Şehinşah'ın lalası olduğu belirtilen Mustafa Bey'in Eğriboz sancağına atandığı kaydı bulunur. (8 Muharrem 909), s. 5.

20 İn'amat Defteri, s. 33, 69, 96, 179 (bu kayıta babasının öldüğü ve kendisine taziyede bulunulduğu ile ilgili bilgi vardır: 12 Şevval 911), 236,259,296.

21 İn'amat Defteri, s. 367, 495.

22 İn'amat Defteri, s. 495.

23 İn'amat Defteri, s. 331 (Çocuğunun vefatı dolayısıyla taziye kaydı).

24 İn'amat Defteri, s. 525.

25 Sanuto, *Diarii*, c. 41, s. 527-28 (Bragadin'in raporu).

26 Sanuto, *Diarii*, c. 50, s. 472-73.

27 İn'amat Defteri, s. 525, 526. Ayrıca bk. T. Cökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, İstanbul 1952, s. 515.

28 *Bedâiü'z-zuhûr: Yavuz'un Mısır'ı Fethi ve Mısır'da Osmanlı İdaresi*, s. 437-442.

alır.²⁹ Mustafa Paşa'nın vefatının ardından ona saraydan yiyecek tahsisatı ayrılmaya başlanmıştır. "İbtida" olarak yani ilk defa bu tahsisat listesine girdiği belirtilen tarih 23 Ramazan 935'dir (31 Mayıs 1529). Aralık 1529'a kadar altı aylık hesaplanan masraf ise 30.000 akçeyi geçmiştir³⁰. Dul olduğu sürece hem bu yiyecek hem de atları için ot ve çeşitli mallarını taşıtmak için de gemi tahsisatından yararlanmış olmalıdır³¹. Bu kayıтта ondan "Şahzâde Sultan zevce-i merhûm Mustafa Paşa" diye açık şekilde söz edilir³².

Bu evlilikten önce Mustafa Paşa'nın bir şekilde I. Selim'in yakın çevresinde yer aldığı Mora sancakbeyi iken vezirlikle Çaldıran savaşına katıldığı tahmin edilebilir. Bir bakıma ilk vezirlik statüsünü Çaldıran savaşı sırasında kazanmış olabilir. Fakat Çaldıran seferinde vezir olarak zikredilen Mustafa Paşa'nın o olup olmadığı konusu yine de meşkûktür. Dönemin çağdaş kaynaklarından Haydar Çelebi ruznamesinde iki ayrı Mustafa Paşa'dan hangisi olduğunu tespit etmek zor görünse de büyük ihtimalle Çaldıran'da diğer vezirlerle padişahın yanında yer almıştır. 920 Şabanının 23'ünde (13 Ekim 1514) vezirlikten azledilmiştir. Haydar Çelebi bu vesileyle onun eski Mora beyi olduğuna temas eder. Bu arada 5 Ramazan 921'de (13 Ekim 1515) kendisine Bosna sancağı verilen³³ ve Bosna'dan devşirme toplanma görevini üstlenen az sonra da Mısır seferi sırasında Edirne'ye gelen Şehzade Süleyman'ın yanında olmak göreviyle onun bir nevi veziri olan(14Rebiülevvel 922/17 Nisan 1516)³⁴ Mustafa Paşa'nın başka biri olma ihtimali yüksektir. Nitekim bu zat Venedik kaynaklarına göre daha sonra da Bosna'daki görevini en azından 1519'a kadar sürdürmüştür³⁵. Haydar Çelebi, Mısır seferi sırasında Anado-

29 Kendisine Mustafa Paşa sağken boħça adı câme ve kumaşlar (benek, kemha) verilmiştir (BA, Kamil Kepeci [=KK], nr. 1764, s. 40.

30 BA, KK, nr. 7097, s. 71.

31 BA, KK, nr. 7097, s. 90, 93.

32 Ayrıca ondan "Şahzâde-i büzürg" diye söz edilmesi, saraydan tahsis alan ve başka bir Şahzâde Hatun'un mevcudiyetinden kaynaklanır. Bu hatun sarayda in'am listelerinde II. Bayezid döneminde beri adı sıklıkla geçen Selçuk Hatun'un kızı Şahzâde'dir ve ondan Şahzade-i Küçük diye de bahsedilir. Ayrıca Şehzade Sultan Mahmud'un kızkardeşi olduğu belirtilen bir başka Şehzâde Hatun daha vardır. Bunu da kâtipler "Şehzâde-i Küçük" diye kaydeder (BA, KK, nr. 7097, s. 59). Bu Mahmud'un II. Bayezid'in oğlu olma ihtimali zayıftır, çünkü bu durumda kızkardeşinin II. Bayezid'in kızı olması gerekir ki, katibin onu babasının değil de kardeşinin nisbesiyle yazmasının bir sebebi yoktur. Bu konu ayrı bir etüdü gerektirir. Ayrıca bu husus için bk. not 44.

33 "Haydar Çelebi Ruznâmesi" (Feridun Bey, *Münşeatü's-Selâtin*, I, İstanbul 1274, içinde), s. 463, 464, 470, Vezirlikten azli yeniçerilerin İran'dan dönüş için paşaları baskı altında tutmaları sonucu I. Selim'in onlara sinirlenmesi ve faturayı Mustafa Paşa'ya kesmesi neticesinde olmalıdır (bk. F.M. Emecen *Yavuz Sultan Selim*, s. 157). Azledilince yerine Pîrî Mehmed Paşa vezir olarak tayin edildi. Bu bakımdan Mustafa Paşa'nın Pîrî Paşa yetiştirmesi ve tezkirecisi olduğu yolundaki bilgiler (Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, İstanbul 1285, III, 475) hatalıdır.

34 "Şehzade defterdarı ile doğru Edirne'ye gelip Mustafa Paşa Bosna beyi, vezir yerine yanında olup anın yerine sancak beklemeye Köstendil beyi Davudpaşa oğlu[Mustafa Bey] gönderilip..." ("Haydar Çelebi Ruznâmesi", s. 476).

35 Venedik kaynaklarından anlaşıldığına göre 1517-1519 yılları arasında Bosna'da görev yapan bir başka Mustafa Paşa vardır. Bu zat 1519'da vefat etmiştir: Sanuto, *Diarii*, c.24, s. 205, c.25, s. 293, 449, 591; c.26, 264, 384; c. 28, s. 190. Bu bakımdan vezirlikten Bosna beyi olan zatın kimliği meçhuldür. Şehzade Süleyman'a bir vezir gibi refakat ettiği belirtilen bu zat, onun geçici lalası olmuşa benzemektedir. Bu sıralarda Süleyman'ın lalası Kasım Bey idi, Aralık 1516'da onun yerine Sinan Bey tayin edilecektir: F.M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989, s. 32. 1519'da vefat eden bu Mustafa Paşa'nın Üsküp'teki camiinin banisi olduğu ve vefatının ardından da burada inşa ettirdiği türbesine gömüldüğü bir belgeden anlaşılır. Nitekim Piri Mehmed imzalı bir arzda merhum olarak bahsi geçen Mustafa Paşa'nın kendi etbaından bazı kullarını, atlarını ve develerini padişaha vasiyet ettiği, bu zatın oğlanlarından, tavaşilerinden, atlarından ve develerinden hass-ı hümayuna layık olanların listelerinin hazırlanması için kethüdasi İskender'e emir yollandığı, paşanın naaşının Üsküp'te yaptırıldığı camide defn edilmiş olduğu bilgisi yer alır (TSMA, nr. E. 705/60). Bu zatın Üsküp'te 1492 tarihinde yapılan cami ve imareti ile türbesi bulunan, Evahir-i Muharrem 920/17-27 Mart 1514 tarihli vakfiyesindeki adı Mustafa b. Abdülkerim (Cami kitabesinde Mustafa b. Abdullah) olarak geçen başka biri olduğuna şüphe yoktur. Bu iki Mustafa Paşa'nın vakfiyelerindeki baba adlarının Abdülkerim yazılması aynı şahıs olduklarının delili de olamaz, çünkü Gebze'de medfun Mustafa Paşa'nın Abdulmuin, Üsküp'tekinin ise Abdullah olarak baba adlarının yazıldığı bilinmektedir. Devşirme kökenli olanlar genellikle bu gibi benzer baba adları kullanırlar. Öte yandan Üsküp'teki türbe kitabesinde, burada defn edilmiş Mustafa Paşa'nın vefat tarihi 925/1519 olarak zaten kayıtlıdır. Bir araştırmada bu zatın Çoban

lu beylerbeyliğine getirilen (15 Şevval 922/11 Kasım 1516) Mustafa Paşa'yı Bosna beyi değil eski Mora beyi şeklinde anmaktadır.³⁶

Mustafa Paşa'nın bundan sonraki görevleri ve faaliyetleri konusunda daha çok bilgiye sahibiz. Onun bu dönemden itibaren siyasi nüfuz ve ağırlığını daha çok hissettirdiği kolayca tahmin edilebilir. Mercidabık ve Ridaniye savaşlarında padişahın yanında yer alan Mustafa Paşa, Kahire'nin ele geçirilmesinin ardından Tomanbay'ın direnişinin kırılması ve onun takip edilip yakalanması gibi zor bir görevi icra etti: 11 Muharrem 923'te (3 Şubat 1517) Rumeli beylerbeyisi olmuş, iki gün sonra da Tomanbay'ı takip etmesi emredilmişti³⁷. Bu şekilde padişah nezdindeki itibarı çok artmış olmalıdır. İstanbul'a döndükten sonra I.Selim'in yeni sefer arayışları için deyken kendisini destekleyecek vezirleri iş başına getirme düşüncesiyle onu ikinci vezirliğe tayin ettiği bilinmektedir (5 Mart 1519).³⁸

Bu vesileyle Gelibolulu Mustafa Âlî, döneme şahit olmuş olan Celalzâde Mustafa Çelebi'den işittiği bir rivayeti naklederken, muhtemelen veziriazam Pîrî Paşa'yı yüceltmek için işin içine Mustafa Paşa'yı da karıştırır. Buradaki hikâyede Âlî'nin derdi Pîrî Paşa'nın nasıl iyi bir idareci olduğunu göstermektir. Ona göre Pîrî Paşa, vezir arayışı içindeki sultana Rumeli beylerbeyi Mustafa Paşa'yı gösterir. Bununla beraber Selim Mustafa Paşa'yı aşağılar ve "akılsız" bir adam olarak niteler. Ancak Pîrî Paşa'nın ısrarı üzerine onu ikinci vezir tayin eder. Pîrî Paşa'nın gölgesinde kalmayı hazmedemeyen Mustafa Paşa bir gün divanda Pîrî Paşa'nın her söylediğine karşı çıkınca padişah sinirlenip elindeki yayla Mustafa Paşa'ya vurup hakaret eder, bunun üzerine Pîrî Paşa devreye girerek Mustafa Paşa'yı bağışlatır³⁹. Ancak bu hadise Mustafa Paşa'nın gerçek durumunu yansıtmaktan çok, Pîrî Paşa'nın kadrini yüceltmek amaçlı olarak Mustafa Paşa'nın bir yan figür şeklinde hikâyeye dahil edilmesinden başka bir şey değildir. Bu rivayeti bir tarafa bırakırsak Mustafa Paşa'nın aslında padişahın en yakınlarından biri olduğu hatta Sirt köyündeki hastalığı sırasında onun yanına çağrıldığı bilinmektedir. Bu durum Mustafa Paşa'nın I. Selim'in nezdindeki itibarına iyi bir işarettir. Sultan Selim'in vefatının ardından oluşması muhtemel karışıklıkları önlemek için alınan tedbirler cümlesinden olarak hazine işlerinin ona emanet edildiği görülmektedir⁴⁰. Üstelik dönemin namlı vezirleri içinde itibarının daima önde olduğuna şüphe yoktur. Bu meyanda Yunus Paşa'nın ona yazdığı mektuplardaki ifade ve ibareler hayli dikkat çekicidir⁴¹.

Mustafa Paşa olduğu iddia edilerek, buradaki türbenin bir "makam" olduğu gibi garip bir tez ortaya atılmıştır. Ayrıca Mustafa Paşa hakkında bilgi verilirken Cem Sultan meselesi için yollanan Mustafa Ağa ile ilgili Venedik kaynaklarına atfen Serez'in Anfipoli köyünden olduğu yolundaki menşe bilgileri Çoban Mustafa Paşa'ya ait gibi gösterilmiştir (M.Z.İbrahimgil, "Makedonya'da Gazi Mustafa Paşa'nın Vakıf Malları", *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu, Bildiriler*: Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara 2012, s. 159-163). Halbuki bu Mustafa Ağa'nın II. Bayezid'in son veziriazamı Koca Mustafa Paşa olduğu yaygın bir görüştür. Koca Mustafa Paşa ile ilgili görev bilgileri de Çoban Mustafa Paşa'ya ait gibi gösterilmiştir. Ayrıca Üsküp'teki Mustafa Paşa camii ve Türbesi ve Mustafa Paşa'nın kimliği ile ilgili tartışmalar için bk. E.H. Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri: Yugoslavya*, III/3, İstanbul 1981, s. 262; L. Kumbaracı-Bogoyeviç, *Üsküp'te Osmanlı Mimari Eserleri*, İstanbul 2008, s. 102-115; M. Özer, *Üsküp'te Türk Mimarisi, XIV-XIX. Yüzyıl*, Ankara 2006, s. 77.

36 "Haydar Çelebi Ruznamesi", s. 481.

37 F.M.Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, s. 295, 304-305.

38 F.M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, s. 342.

39 *Kühü'l-Ahbâr*, vrk. 258a-b.

40 F.M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, s. 356, 358.

41 *Münşeat Mecmuası*, nr. 791, vr. 174b-176a.

Sultan Süleyman döneminde ikinci vezir olarak durumunu koruyan Mustafa Paşa, yeni dönemin siyasi kararlarında belirleyici bir rol oynamıştır. Nitekim dönemin kaynaklarının ittifak ettiği üzere Belgrad seferi sırasında önemli askeri meselelerde öne çıkmış ve alınan kararlarda müessir şekilde pay sahibi olmuştur⁴². Bu seferdeki hadisatı canlı bir görgü şahidi olarak nakleden Celalzâde Mustafa Çelebi, onu “gurûr-ı câh ile mağrûr fakat kemâl-i tekarrübü vardır” diyerek tarif eder⁴³. Ardından Rodos seferi için ikinci vezir olarak donanmanın sevk ve idaresiyle görevlendirilmiş bulunması kendisine karşı olan güvenin önemli bir işaretidir. Yine bu vesileyle Celalzâde onu “Âsâf-makam, fâris-i meydân-ı şahâmet, firasetli ikinci vezir” şeklinde tanımlar⁴⁴. Bu tarihte donanmanın kaptanıderyası ise, bazı araştırmalarda kendisiyle karıştırılan Palak/Pulak lakablı Gelibolu sancakbeyi Mustafa Bey’dir.

Sultan Süleyman’ın saltanatının ilk yıllarında saraya mensup olduğu anlaşılan bir kadının kocası Mehmed Bey ile aralarının bulunmasıyla ilgili olarak Şehzade Mahmud’un annesine yazdığı mektupta Pîrî Paşa ile birlikte Mustafa Paşa’nın da adının geçmesi, onu saray nezdindeki mevkii açısından manidardır⁴⁵. Mustafa Paşa’nın ikinci vezir olarak konumu, veziriazam Pîrî Mehmed Paşa, Ahmed Paşa ve arka planda da padişahın yakın arkadaşı İbrahim Ağça/Paşa arasındaki gizli iktidar rekabeti açısından kaynaklara yansımayan yeni bir hizbin ve çekişmenin tarafı olmasına da yol açacaktır. İkinci vezir olduğu için saray çevrelerinde Pîrî Paşa’nın yerine kuvvetli bir veziriazam adayı olarak görülmüş olma ihtimali yüksektir. Kendisi gibi Sultan Süleyman’ın kızkardeşiyle evli bulunan ve veziriazam olma hırsıyla adeta yanıp tutuşan Ahmed Paşa en büyük rakip olarak onu öncelikli hedefi haline getirmiş olmalıdır. Nitekim Mustafa Paşa’yı gözden düşürme yolundaki çabaları dönemin kaynaklarına da yansımıştır⁴⁶. Sonunda Rodos kalesinin en muhkem burçlarından birini sıkıştıran ve çok gayret sarf ettiği anlaşılan Mustafa Paşa, tam bu sırada Mısır beylerbeyi Hayır Bey’in vefatı haberinin alınması üzerine muhtemelen Ahmed Paşa’nın da tesiriyle -Pîrî Paşa’nın ise kendi yerinin en kuvvetli adayı olması hasebiyle sessizce destekleyeceği üzere- Mısır valiliğine tayin edilerek uzaklaştırıldı ve ilginç şekilde savaşın en kızgın anında refakatine verilen gemilerle (10 kadirge) İskenderiye’ye

42 Belgrad kuşatmasındaki kararlı tavrı üzerine dönemin kronikleri dışında farklı ve ayrıntılı bir bilgi için bk. *Hocazâde Mehmed Efendi İbtihacü’l-tevârih*, haz. Ahmet Akgün, Basılmamış Doktora Tezi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1995, s. 74-75.

43 *Tabakatü’l-Memâlik*, haz. F. Demirtaş, Doktora Tezi, Kayseri 2009, orijinal metin (İ.Ü. Nadir Eserler, nr.5997),vr. 43b. Sultan Süleyman dönemindeki *Süleymanname* yazarları (Bostan, Matrakçı Nasuh, Celalzâde Salih Çelebi vs) onun hakkında daha farklı bilgiler vermezler. Yine faaliyetleriyle ilgili en geniş malumat Celalzâde’nin eserinde yer alır.

44 *Tabakat*, vr. 53a. Onu yakından tanıdığı anlaşılan İbn Kemal de hakkında pek bilgi vermez, yalnız görevlendirilmeleri vesilesiyle onu “vezir-i âlî-şân” ve ileride Mısır valiliği dolayısıyla da “Divân-ı Sultan-ı asr, sâni-i erkân-ı kasr” diye anar. *Tevârih-i Al-i Osman*, haz. Ş. Severcan, Ankara X, Defter, s. 167, 171. XVI. asrın ikinci yarısına ait bir kaynak olarak Mehmed Zaim ise ondan “Ebu’l-fevâris” diye bahseder: *Câmi’ü’l-tevârih*, haz. A.Nur Sır, Marmara Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora tezi, İstanbul 2007, 272b. Rodos kuşatması sırasında Piri Mehmed Paşa ile birlikte, donanma ile irsal olunan silahdar ağası Behram Bey tarafından gelen derya ahvaline dair raporu ilettiklerine dair arzları: TSMA, nr. E. 759/24’ta yer alır. Her iki paşanın müşterek imzasını taşıyan bu evrak bu anlamda ilginçtir.

45 Bu mektupları yayımlayan Ç. Uluçay, II. Bayezid’in oğlu olup 1507’de Manisa’da vefat eden Şehzade Mahmud’un annesine yazdığı kanaatindedir. Eğer öyleyse burada Piri Paşa ve Mustafa Paşa’nın adının olması beklenemez. Fakat burada zikredilen şehzadenin Sultan Süleyman’ın 1521’de altı yaşındayken vefat eden oğlu Mahmud olma ihtimali de vardır. (Mektup için bk. Ç. Uluçay, *Harem’den Mektuplar*, İstanbul 1956, s. 26-33). Zira mektubu yazan hanım, Mahmud’un validesine hitap ederken, oğlu Mahmudşah ile kızı Gevherhan’ın gözlerinden öptüğünü yazar. Böyle olunca II. Bayezid’in oğlu Şehzade Mahmud olma durumu ortadan kalkar. Bu durumda mektubun muhatabı olan hanımın kimliği meselesi ortaya çıkar. Mahidevran’ın o sırada Mustafa adlı oğlu olduğunu bildiğimize göre, Mustafa’nın mektupta adının geçmemesi, bu çocukların ondan olma ihtimalini zayıflatır. Muhtemelen bunlar Kanunî’nin şehzadeyken haremine giren bir başka hanımındandır (Belki Gülfem: Gülfem’in adı ve yiyecek tahsisatı KK, nr. 7097, s. 59’da yer alır).

46 *Tabakat*, vr. 65b.

hareket etti (7 Zilhicce 928/28 Ekim 1522)⁴⁷. Bu durum bir ölçüde Mustafa Paşa için veziriazamlık yolunun kapanması anlamına geliyordu. Ahmed Paşa ise bu çekişmede en önemli rakibini bertaraf etmiş olarak ilk raundu kazanmıştı, ama bu sevinci padişahın yakın arkadaşı İbrahim Ağâ'nın (Paşa) öne çıkışıyla çok da uzun sürmeyecekti⁴⁸.

14 Kasım 1522'de Kahire'ye gelen Mustafa Paşa'nın Mısır valiliği tahminlerin ötesinde hayli kısa oldu. Belki de bundan dolayı Celalzâde Salih Çelebi onun ikinci vezir olarak "emâneten hâfız-ı Mısır" olduğunu, "tarika-i emânet" ile muhafazada bulunduğunu yazar⁴⁹. Yani bunun zaten baştan beri geçici bir görevlendirme olduğunu vurgular. Mustafa Paşa'nın bu sıradaki faaliyetleri hakkında hayli ayrıntılı bilgiye sahibiz. Onun bu dönemde Mısır'da vuku bulan önemli bir isyanı bastırdığı, ancak Osmanlı kanunlarını uygulamaya çalışmasının pek müspet netice vermediği belirtilir. Eseri Mustafa Paşa'nın valiliği döneminde sona eren meşhur Memlûk tarihçisi İbn İyas, ilk icraatlarının önce çok iyi karşılandığını ve büyük ümit vesilesi olduğunu yazar, fakat bazı konularda beklentileri karşılamadığını da ekler. Ayrıca Osmanlı vezirleri içinde en büyüğü olduğunu ifade eder⁵⁰. Onu gören bir başka tarihçi Diyarbekrî ise Mısır'daki icraatları konusunda çok ayrıntılı bilgiler verirken "mizacının dar ve tabiatının tiz ve gazabnâk" olduğunu ama sonra hemen dönüp kimseye zarar ve ziyan vermemeye çalıştığını, katilden hoşlanmadığını belirtir⁵¹. Mısır'da Osmanlı sistemini ikame etmek isteyen Paşa'nın Kahire'deki en önemli işi ise bütün şehri temizletmesi ve bunu biraz da zor kullanarak yapmasıdır. Diyarbekrî, her tarafın tertemiz olduğunu yazarken "ehl-i Mısır'ın" böyle bir şey görmediğini, bu yüzden "bî-huzur" olduklarını ironik olarak söylemekten geri durmaz⁵². Ayrıca Kahire'deyken paşanın sık sık rahatsızlandığına dair anekdotlar aktaran Diyarbekrî, Rodos'un fethi haberini getiren İbrahim Paşa'nın babalığı Cafer Bey'e ilgi göstermediğini belirtmekten kendini alamaz⁵³.

Mısır'da kısa sürede önemli işler yaptığı anlaşılan ve bu arada meşhur mutasavvif İbrahim Gülşenî ile görüşen ona büyük saygı gösteren (*Menâkıb'a* göre onun müridi de olan)⁵⁴ Mustafa Paşa bir süre sonra İstanbul'a geri çağırıldı⁵⁵. Önce Mısır'a Kasım Paşa tayin edilmişti ama

47 *Tabakat*, vr. 76b. Hocazâde Mehmed Efendi *İbtihacü't-tevârih*, s. 109'da da 10 kadırğa ile hareket ettiğini belirtir. Ayrıca Rodos kuşatması sırasında teslim şartları ile alakalı arzı da mevcuttur: TSMA, nr. E. 759/99.

48 İbrahim Ağâ'nın (Paşa) kendisine yol açmak için Ahmed Paşa'yı başlangıçta tahrik ettiği ve desteklediği Osmanlı kaynaklarına yansımıştır (Hocazâde Mehmed Efendi, *İbtihacü't-tevârih*, s. 120).

49 *Tarih-i Sultan Süleyman*, haz. S. Ali Topal, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2008, s. 160.

50 *Bedâiü'z-zuhûr: Yavuz'un Mısır'ı Fethi ve Mısır'da Osmanlı İdaresi*, s. 437-442.

51 *Nevâdirü't-tevârih*, Millet Ktp. Ali Emiri T. nr. 596, vr. 372a-b.

52 *Nevâdir*, vr. 374a.

53 *Nevâdir*, vr. 374a. İstanbul'dan "derya tarafının ahvali ve ahbârını ilam etmek" üzere aldığı emir üzerine denizdeki bazı gelişmeleri, "berriye" tarafındaki durumu ve bazı Çerkez cündilerin Safed dolaylarındaki faaliyetlerini ihtiva eden "el-fakîr Mustafa" imzalı arzın ona ait olma ihtimali yüksektir (TSMA, nr. E. 537/5).

54 İbrahim Gülşenî Menâkıbnamesini yazan Muhyi-i Gülşeni Mustafa Paşa ile şeyh arasındaki bağlara dair ilginç bilgiler verir. Hatta Şeyh, Mustafa Paşa'ya fakirleri gözetmesini söylemiş, ayrıca Mustafa Paşa da burada iken gördüğü Muhyiddin Karamanî'nin Gebze'de yaptırdığı zaviyesine şeyh olmasını rica etmiş; Karamanî burada irşata bulunmuştu (*Menâkıb-ı İbrahim-i Gülşenî*, haz.M. Koç-E.Tanriverdi, İstanbul 2014, s. 312-31). Diyarbekrî de yine İbrahim Gülşenî ile olan bağına değinir (*Nevâdir*, vr.259b-260a).

55 Sanuto, *Diarii*, c.34, s. 238'de Balyos Andrea Priuli 5 Mayıs 1523'te İstanbul'dan yazdığı mektupta padişahın onu geri çağırıldığını ve gelip vezaret görevini sürdürmesini istediğini belirtir. Ahmed Paşa'nın uzaklaştırılmasının yeni veziriazam İbrahim Paşa'nın işine geldiği ve ondan boşalan vezareti ise daha mülayim, hırslı olmayan ve muhtemelen de ilişkisinin çok iyi olduğu Mustafa Paşa'yı tercih ettiği düşünülebilir. Akla gelen bir başka husus, İbrahim Paşa'nın düğünü vesilesi olabilir. Çünkü İbrahim Paşa'nın gelin adayının İskender Paşa ailesiyle bir irtibatı olduğu bilinmektedir (Z. Yelçe, "Evaluating Three Imperial Festivals 1524, 1530 and 1539", *Celebration, Entertainment and Theatre in the Ottoman World*, ed. S. Faroqhi-A. Öztürkmen, Calcutta 2014, s. 77-79, 85-87). Bu durumda Mustafa Paşa üvey kızı dolayısıyla İbrahim Paşa'nın kayınpederi olmaktadır. Diyarbekrî'nin Mısır'a geldiğini söylediği İbrahim Paşa'nın babalığı konusu da bu meseleyle bağlantılı olabilir. Fakat bütün bunlar daha başka bilgilerle tevsik ve tahkike muhtaçtır. Bu noktada bir parantez açarak, *İbtihacü't-tevârih*'de zikredilen

durum birden değişti ve ikinci vezir Ahmed Paşa Mısır'a atandı. Veziriazamlık isteği yerine getirilmeyen ve İbrahim Paşa'nın bu makama tayininden sonra İstanbul'dan ayrılıp Mısır beylerbeyliğine tayin edilen Ahmed Paşa'nın gelişi üzerine ondan hoşlanmadığı anlaşılan Mustafa Paşa, Celalzâde'nin yazdığına göre "onun şerrinden emin olmadığı için kadırgaya binip yeni Mısır paşasını Nil üzerinde karşılamıştı". Tarihçiyeye göre Mustafa Paşa rütbece Ahmed Paşa'dan daha kıdemliydi, buna rağmen ayağındaki ağrılarını bahane edip yanına gelmeyen Ahmed Paşa'nın gemisine geçerek onu ziyaret etmekten çekinmemiş, hemen sonra da İskenderiye'ye hareket edip Mısır'dan ayrılmıştı (Ağustos 1523)⁵⁶. Bu anekdot eğer doğruysa Mustafa Paşa'nın "hilm sahibi" yani yumuşak tabiatlı, makul bir şahıs olduğu hakkında Venedik elçi raporlarındaki bilgilerle iyi bir uyum gösterir.

Bununla beraber bu olayla ilgili çağdaş yazarlardan Diyarbekri'nin anlatımı hayli farklıdır ve hadisenin hiç de bu şekilde vuku bulmadığını gösterir. Diyarbekri'ye göre iki paşanın karşılaşması şöyle olmuştur: Kasım Paşa'nın Mısır'a tayin olduğu ve kendisinin İstanbul'a çağrıldığı haberini 17 Ramazan 929'da (30 Temmuz 1523) alan Mustafa Paşa, Kahire'ye gelen Kasım Paşa'yı karşılamış, onunla görüşmüş, ardından geri dönüş hazırlıkları yaparken Ahmed Paşa'nın Mısır'a beylerbeyi olduğunu öğrenmiş. Hazırlıklarını tamamlayıp 17 şevval 929'da (29 Ağustos 1523) Bulak'tan gemiye binerek hareket ettiğinde, Nil üzerinde Kahire'ye gelmekte olan yeni vali Ahmed Paşa ile karşılaşmış ve iki gemi demir atarak şurba köyü önünde durmuş. Ahmed Paşa hemen Mustafa Paşa'nın gemisine gelip onunla bir miktar oturmuş ve sohbet etmiş, hemen sonra iki paşa birbiriyile vedalaşarak ayrılmış ve Mustafa Paşa da demir kaldırıp "hay kandesin İslambol" deyip hareket etmiř⁵⁷. Diyarbekri'nin bu anlattıkları muhtemelen daha doğru olmalıdır. Celalzâde'nin eserinden intikal edip yayılan yukarıda zikrettiğimiz ilk anekdotun ise daha sonra isyan edip "Hain" unvanıyla anılacak Ahmed Paşa'nın her vesileyle kötülenmesine yönelik bir imaj oluşturulma çabasıyla ilgisi bulunduğu söylenebilir⁵⁸.

bir bilgiye (*Hocazâde Mehmed Efendi İbtihacü't-tevârih*, haz. Ahmet Akgün, Basılmamış Doktora Tezi, İ.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1995, s. 135)bağlı olarak ortaya konan řu hususu yeniden tartışmaya açalım: İbtihac'da şam valisi Hürrem Paşa'nın İbrahim Paşa'nın hanımının yakını olduğu bilgisi yer alır. İbrahim Paşa'nın hanımının akrabası olarak gösterilen Hürrem Paşa, aslında II. Bayezid döneminde vefat eden İskender Paşa'nın oğludur. Vefatı dolayısıyla 27 şaban 910/2 şubat 1505'de oğulları sonradan Midilli sancakbeyi olacak Mustafa Bey ile o sırada henüz delikanlılık çağında olduğu anlaşılan Hürrem Çelebi'ye taziyyede bulunulduğu ile ilgili kayıt bu anlamda dikkat çekicidir (In'amat Defteri, s.94). Gelibolu sancakbeyi olan ve I. Selim'in kızıyla 1509'da evlenen İskender Paşa ise 1515'te katledilen zattır (F.M. Emecen, *Yavuz*, s. 40). Bu bakımdan İbtihac'daki kayıt yeniden değerlendirilmeye muhtaçtır. Ayrıca Celalzâdede *Tabakat*'ta hisımlık durumunu ima edercesine, ilgili bahiste İbrahim Paşa ile alakalı "kendülere mensûb ve mahsûs İskenderpaşa oğlu Hürrem Paşa" ifadesini kullanır (vr. 97a). Böylece İbtihac'taki bilginin hangi kaynağa dayandığı açık şekilde anlaşılır. İskender Paşa'nın 1526'da in'am listelerinde adı geçen üç kızı Mihrişah, Hafsa ve Fatıma'dır. Fatıma bazı kayıtlarda onun kızının kızı diye de geçer: BA, KK, nr. 7097, s. 9; BA, MAD, nr. 17884, s. 5-6). Bu bakımdan İbrahim Paşa'nın iki İskender Paşa'dan hangisinin kızıyla evli olduğu temyiz edilebilirse de bu husus yeni baştan ayrıntılı bir çalışmayı gerektirir.

56 *Tabakat*, vr. 88b. Bu hadise daha sonraki birçok tarihci tarafından tekrarlanmıştır. Bunlardan Hocazâde Mehmed Efendi, önce ihtiyaten Nil'de buluşulduğunu, birbirleriyle kısa bir sohbetten sonra ("mülakat-ı hafife ile müktefi") ayrıldıklarını (*İbtihacü't-tevârih*, s.116), ardından Ahmed Paşa'nın Mustafa Paşa'nın ayağına gitmediğini, Mustafa Paşa'nın da ihtiyaten gemide kalıp karşılıklı olarak selamlaşmakla iktifa ettiklerini yazar (s.120).

57 *Nevâdir*, 402a-b. Kasım Paşa'nın tayin ve bu arada Piri Paşa'nın azledildiği haberi gelince Mısır halkı Mustafa Paşa'nın veziriazam olarak İstanbul'a döneceğini zannetmişti (vr.399b).

58 Ahmed Paşa'nın isyanı konusunda Osmanlı kaynaklarının anlatımı dikkatle kritik edilmelidir. Olaylara şahit olma ihtimali yüksek olan Diyarbekri'nin anlatımıyla diğer kaynakların yaklaşımı hakkında bk. S. Emre, "Anatomy of Rebellion in Sixteenth-Century Egypt", *Osmanlı Araştırmaları*, sy. 46 (2015), s. 77-130. İbtihac'ta Mustafa Paşa'nın isyan sonrası Ahmed Paşa'nın bertarafını sağlayan kethüdası İskender'e yararlığı sebebiyle sancak vermek isteyen İbrahim Paşa'yı engellediği ve "bunu riâyet edecek, hiç birimiz kethüdarımızdan emin üzere olmamak lâzım gelir, evlâ oldur ki riâyet-i yeşre ile iktifâ oluna" dediği rivayet edilir. Bunun üzerine İbrahim Paşa İskender'e 5000 akça terakki vermiş, böylece timarı 30.000 akça olmuştur (s.127-128).

Diyarbakır'ya göre Mısır'da valilik süresi dokuz aydan bir gün eksik olan Mustafa Paşa'nın İstanbul'a dönüşünün ardından vezirlik görevini sürdürdüğü ve İbrahim Paşa'ya bağlı olarak çalıştığı anlaşılmaktadır. Hatta İbrahim Paşa Mısır'da iken İstanbul'da patlak veren yeniçeri isyanı sırasında evi yağmalananlar arasında Mustafa Paşa da vardı. 1525 Martındaki Yeniçeri isyanı aslında İbrahim Paşa'ya karşı olan hoşnutsuzluğun bir yansıması olarak ona karşı olan hizbin teşvikiyle alevlenmiş olmalıdır⁵⁹. İkinci vezir olarak katıldığı Mohaç seferi ise onun son askeri hareketidir. Bu sıralarda sağlığı hayli bozulmuştu. Hatta ordu İstanbul'dan çıkarken tahtirevanla götürülmüştü. Muhtemelen yere oturmada büyük sıkıntı çekiyordu. Hatta Viyana üzerine yürünmeden önce de Kanunî'nin onun için özel olarak süslü, işlemeli bir iskemle yaptırttığı bilgisi Ruznamçe defterinde masraf kalemleri arasında yer almıştır⁶⁰. Bu kritik dönemlerde kendisiyle buluşan Venedik balyosları genellikle onu hasta yatağında ziyaret etmişler, gut hastalığından mustarip olduğunu bildirmişlerdir⁶¹. Muhtemelen Macaristan meselesiyle ilgili planlamalarda pay sahibi olan Vezir Mustafa Paşa⁶², bu meseleyi belirli bir merhaleye getirecek ve Zapolya'nın durumunu tam anlamıyla perçinleyip tampon Macar krallığı projesini hayata geçirecek 1529 seferi hazırlıklarının ardından ordu İstanbul'dan hareket edecek iken 18 Şaban 935'te (27 Nisan 1529) ansızın vefat etmiştir⁶³. Pietro Zen, 6, 7 ve 11 Mayıs 1529 tarihli mektuplarında onun bir kaza geçirdiğini ve bir gün içinde öldüğünü belirtir⁶⁴. Ancak bunun nasıl bir kaza olduğundan söz etmez.

Mustafa Paşa hakkında özellikle 1522-1529 yılları arasında İstanbul'da bulunan Venedik balyosları önemli bilgiler vermişlerdir. Onun Venedik ile iyi bir dost olduğunu, cülus sonrası Venediklilerin anlaşmayı yenilemelerine Pîrî Paşa ile birlikte destek verdiklerini belirtirler⁶⁵. Hatta Mustafa Paşa, padişahın Macar seferi için hazırlandığını belirtip eğer bir sefer vaki olursa Venediklilerin Macaristan'a yardım etmemesi tavsiyesinde bulunmuştur. Kendisiyle görüşen elçiler onu çok kibar, ağırbaşlı, uzun boylu, yakışıklı ve saygın biri olarak tanıtır. Venedik'e olan bağlılığını da sıklıkla dile getirdiğini ifade ederler. Bu beyanlardan Mustafa Paşa'nın Venedik'e yakın görünürken onlardan Avrupa ahvali hakkında haber almaya çalıştığı da anlaşılır. Elçiler Mustafa Paşa ve vezirlerin sık sık Avrupa ahvalini kendilerinden öğrenmek istediklerini ifade ederler. Onun diğer vezirlerle olan ilişkileri de bu raporlarda belirtilir. Özellikle Ahmed Paşa ile pek anlaşamadığı, Ayas Paşa ile ise aralarının çok iyi olduğu söylenir⁶⁶. Pietro Zen Mustafa Paşa'dan İbrahim Paşa ile padişahın ilişkileri konusunda bilgi aldığını da yazar: Mustafa Paşa ona İbrahim Paşa'nın padişah tarafından tutulması sebebiyle çok kıskanıldığını ifade etmiş, ayrıca onun padişah ile sık sık beraber gezdiğini, padişahın şehvet düşkününü olmayıp tek bir kadını olduğunu söylemiştir⁶⁷. Ayrıca Pietro Zen, Mustafa Paşa'nın ısmarladığı bir saati kendisine teslim ettiğini ve Paşanın bunu çok beğendiğini 1526 tarihli raporunda belirtmiştir⁶⁸.

59 İsyân için bk. Celalzâde, *Tabakat*, vr. 101b; Mehmed b. Mehmed, *Nuhbetü't-Tevârih*, haz. A. Sağırılı, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2000, s. 158-159. Burada Mustafa Paşa'nın adamı Balı'nın isyan teşvikçileri arasında olduğu belirtilirse de Mustafa Paşa'nın evinin basıldığı bilgisi bulunmaz. Ruznamçe defterindeki kayıtlarda buna dair bir bilgi vardır.

60 KK, nr. 1764, s. 42 (500 akçelik bir masraf kayıtlıdır).

61 1526 ve 1527'de hastalığı hakkında: Sanuto, *Diarii*, c. 41, s.471; R. Fulin, "Itinerariodi Ser Piero Zen Stato Orator al Serenissimo Signor Turchofatto peri o Marin Sanuto in sumario", *Archivio Veneto*, 22 (1881), s. 104-136.

62 Zapolya'nın elçisi Laszky'e söylediği sözler için bk. J.W. Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, trc.N. Epçeli, ed. K. Beydilli-E. Afyoncu, İstanbul 2011, II, 473-74.

63 Vefat tarihi *Tabakat*'ta verilir (vr. 145a). Daha sonraki tarihçilerden mesela Mehmed b. Mehmed (*Tarih*, haz. A. Sağırılı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000, s. 168) ve Münecceimbaşı (III, 168) söz konusu tarihi muhtemelen ondan alarak tekrarlarlar.

64 Sanuto, *Diarii*, c.50, s. 470-472.

65 *Venedik Elçi Raporlarına Göre Kanunî*, s. 20.

66 R. Fulin, "Itinerariodi Ser Piero Zen", s. 104-136.

67 *Venedik Elçi Raporlarına Göre Kanunî*, s. 43-44.

68 Sanuto, *Diarii*, c. 43, s. 725.

Elçi Bragadino'nun 9 Haziran 1526'da Venedik senatosunda okunan raporunda ise Mustafa Paşa'nın şahsi dünyası hakkında farklı bilgiler yer alır. Ona göre Mustafa Paşa, yaşlı ve gut hastası olup yılın 8 ayını yatakta geçirmektedir. Bilge bir adamdır, ancak biraz dağınık, şehvet düşkünerdir, şarap içer. Yakışıklıdır ayrıca hayırseverdir, devlet işlerinden iyi anlar, 70.000 duka değerinde serveti, 700 kölesi vardır ve bunların kaynağı Mısır'daki valiliğine dayanır, mücevherlerinin çokluğuyla da bilinir. Mısır'dan çağırılma sebebi hazineye buradan hiç para yollamasıdır. Denize nazır güzel bir konağı vardır. İbrahim Paşa Mısır'dayken hemen bütün işlere o bakmaktadır ve Venediklilere çok yardımcı olmuştur⁶⁹. Mustafa Paşa'nın kendisiyle konuşmaktan zevk aldığı ve geç saatlere kadar evinde kaldığını belirten Bragadino ayrıca yukarıda da zikredildiği gibi Mohaç seferi için yola çıkılırken paşanın bir tahtirevanla taşındığı da görmüştür. Mustafa Paşa ayrıca ondan bazı taleplerde bulunmuş, dört elbise istemiş ve bunların ücretini ödeyeceğini söylemiştir. Karısı için de kısa tüylü bir dişi bir erkek iki cins köpek talebinde bulunmuştur⁷⁰. Ayrıca 8 Mayıs 1527 tarihli mektubunda Marco Minio, bir gece önce Sultan Süleyman'ın Mustafa Paşa tarafından yeni yapılan hamamını yıktırıldığı bilgisini vermektedir⁷¹. Kamuya ait suyun bu hamamda kullanıldığı şikâyetleri üzerine padişah hamamı yıktırılmış, Mustafa Paşa bundan çok endişelenmişti⁷². Onun hakkında verilen bütün bu bilgileri teyit etmek mümkün olmamakla birlikte bu belirtilenler, o dönemde en azından Mustafa Paşa'nın siyasi mevkii açısından son derece dikkat çekicidir⁷³.

Yine elçilerin gözlemlerinden anlaşıldığı üzere Mustafa Paşa'nın büyük bir serveti vardı. Bir adamının belirttiğine göre vefatından sonra 300.000 altın sikke yanında 700.000 duka değerinde çeşitli paraları tespit edilmişti. 300 de kölesi mevcuttu. Bütün bu servetin kaynağı ise yine Mısır'daki görevi dönemine bağlıyordu⁷⁴. Valide Sultan (Hafsa Sultan) tarafından çok sevilen paşanın saraydaki yeri son derece önemliydi⁷⁵. Zira o I. Selim'in Hafsa Sultan'dan olma kızıyla (yani padişahın ana-baba bir kızkardeşiyle) evliydi. Pietro Zen, bu büyük serveti toplamasına padişahın göz yumduğunu ve "bırakın çocuğu yok, çocuğu olmadığı için nasılsa serveti bana kalacak" dediğini nakleder. Gerçekten de Mustafa Paşa'nın yaptığı evlilikten hiç çocuğu olmadı.⁷⁶ Bazı biyografik eserlerde iki oğlundan söz edilirse de bunun bir karışıklık mahsulü olduğu açıktır⁷⁷. Nitekim vakfiyesi ve terekisiyle alakalı kayıtlarda herhangi bir çocuğunun adı geçmez. Üstelik muhalefatından kalan bazı değerli eşyalarının Sultan Süleyman'ın hazinesine aktarılmış olması da mirasçısı olmadığını doğrular. İlgili belge, hukuki açıdan eski kölesi olarak efendisine kalan payın kaydından başka bir şey değildir⁷⁸.

69 *Venedik Elçi Raporlarına Göre Kanunî*, s. 53-54.

70 *Venedik Elçi Raporlarına Göre Kanunî*, s. 62-63.

71 Sanuto, *Diarii*, c. 45, s. 291.

72 Sanuto, *Diarii*, c.46, s. 176: krş. *Venedik Elçi Raporlarına Göre Kanunî*, s. 70: Rivayete göre Mustafa Paşa hanımını saraya göndererek durumu bizzat sultandan sordurtmuş. Sultan Süleyman da bu hususta Mustafa Paşanın zararının karşılanacağını, hamamın bazı umumî suların geçişini engellediği için yıktırıldığını, böylece adaletin yerini bulduğunu söylemiş.

73 TSMA, nr. E. 592/3'te altında Mustafa imzalı olup katalog fişinde ona atfedilen arz eğer doğruysa, İstanbul'da bulunan "Papa'nın elçisi"nin dönüşü meselesiyle ilgilendiği anlaşılır ve bu da onun diplomat yönünün bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

74 Sanuto, *Diarii*, c.51, s. 622-23.

75 R. Fulin, "Itinerariodi Ser Piero Zen", s. 104-136.

76 Sanuto, *Diarii*, c.50, s. 472-73.

77 *Sicill-i Osmanî*, III, 272'deki bilgiler modern yazarlarca da tenkide tabi tutulmaksızın tekrarlanmıştır (mesela bk. Zorcu, "Venedik Balyos Raporlarının İşığında", s. 402. Burada bir de kızı eklenmiş). *Sicill-i Osmanî*'de Ahmed ve Muhyiddin Mehmed adlı iki oğlu olduğu belirtilirse de bunlar büyük bir ihtimalle bir başka Mustafa Paşa'nın, Davutpaşaoğlu Mustafa Paşa'nın oğulları olmalıdır (Bu çocuklar II. Bayezid'in kızından olmalıdır: İn'amat Defteri, s.8'deki 5 Safer 909 tarihli kayıt).

78 Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, nr. D. 9709. Burada 7097 dirhem değerinde altından mamul eşyalar (iki şamdan, iki tepsi, ibrik ve leğen, hamam taşı, üç maşrapa, biri murassa iki sürahi, beşi murassa on iki kadeh); 29.328 dirhem

Venedik raporlarında çizilen Mustafa Paşa portresi, her şeyden önce onun iyi bir devlet adamı olma hasletini belirlemektedir. Ayrıca saraydaki gücü de neredeyse İbrahim Paşa ile benzeri konumdadır. Zenginliği ve büyük servetini ise hayır eserlerine tahsis etmiş görünmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla önemli bir devlet adamı olarak Sultan Selim ve Sultan Süleyman döneminde siyasi ve askeri kararların alınmasında divanda önemli bir rol üstlenmiş olan Mustafa Paşa'nın en belirgin hasleti hayırseverliği olmuştur. Pek çok vakfı ve hayır eserinin var olduğu bilinmektedir⁷⁹. Fakat bunların ne anlam ifade ettiği izaha muhtaçtır. Nitekim biri Gebze gibi Anadolu'ya açılan önemli bir menzil noktasında diğeri Rumelî'ye açılan bugün Bulgaristan'da adı Svilengrad'a çevrilmiş Cisirimustafapaşa mevkiinde yaptırdığı cami, imaret, köprü gibi eserlerle⁸⁰ Osmanlı zihniyet dünyası içinde son derece ince düşünülmüş bir büyük amacın tezahürlerini ortaya koymuştur. Yaptırttığı hayır eserleriyle iki kasabanın oluşması ve gelişmesini yönlendirecek temelleri de böylece atmıştır.

değerinde gümüş takımlar (sahanlar kapaklı taslar, sürahiler, ibrik, leğen, maşrapa, kadehler, tepsiler, şamdanlar, siniler) yanında başka muhtelif eşyalar, bir hüma kuşu, sandık içinde altın kemerler, hançerler, zihgirler, yeşim parçaları, altın sebüke, altın işlemeli murassa bıçaklar, balık dişi bıçak, Macar bıçakları, elmas, yakut ve firuze yüzükler, süslü kemer pulları kaydedilmiştir. Bu liste 2 Cumadelula 936/ 2 Ocak 1530 tarihlidir.

79 Vakfiye ve zeyilleri: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, nr. D. 7003. Bugüne ulaşan önemli bir kitap listesi de mevcuttur. Bu kitaplar Paşanın entelektüel kimliği konusunda fikir verir (Bk. bu kitaptaki ilgili makaleler).

80 Eserleri için ayrıca bk. Semavi Eyice, "Svilengrad'da Mustafa Paşa Köprüsü (Cisr-i Mustafa Paşa)", *Prof. Dr. Semavi Eyice Külliyesi*, I, 133-158; Fatih Müderrisoğlu, "Bani Çoban Mustafa Paşa ve Bir Osmanlı Şehri Gebze", s. 67-124. Paşa'nın bunların dışında Eskişehir'de de hayır eserleri mevcuttur. Vakfiyesi Gebze Belediyesi yayınları arasında çıkmıştır. Çoban Mustafa Paşa Külliyesi ve Vakfiyesi, I-II, (2017).